

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ОСВІТА

УДК 141.113:32

*Остапенко Марина Анатоліївна,
кандидат політичних наук,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ: ВІД Р. ДАЛЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті зроблено спробу визначити основні етапи розвитку теорії політичного плюралізму, охарактеризувати основні напрями її еволюції у контексті пошуку співвідношення політичної свободи особистості та суспільного блага.

Ключові слова: *політичний плюралізм, теорія плюралістичної демократії, партисипаторна теорія демократії, дорадча демократія, концепція мереж, деліберативна демократія, комунітаризм, емансипаційна теорія демократії.*

Теорія політичного плюралізму є однією з теорій політичної науки, що пояснюють особливості суспільно-політичного ладу сучасних суспільств. Посилення наукової уваги до феномену плюралізму, плюралістичної демократії пояснюється процесами демократизації і гуманізації суспільного життя, наявністю альтернатив, можливістю і необхідністю вибору, що сприяє розвитку і поступальному прогресу суспільства в цілому.

Метою статті є дослідження теорії політичного плюралізму, визначення основних етапів розвитку та напрямів її еволюції у контексті пошуку співвідношення політичної свободи особистості та суспільного блага.

Концептуальне оформлення ідеї політичного плюралізму відбулося у другій половині ХХ століття (праці Р. Даля, Дж. Сарторі, А. Лейпхарта, Д. Рісмана та інших науковців). На наш погляд, основними етапами розвитку теорії політичного плюралізму є:

- 1950-1970-ті роки – формування теорії класичного («організованого») плюралізму;
- 1980-1990 роки – формування теорії «неоплюралізму»;
- 1990 і донині – формування «постнеоплюралістичної» теорії.

Вихідним положенням теорії політичного плюралізму є розуміння суспільства як множинності автономних, взаємодіючих між собою соціальних груп, існування яких обумовлюється природною соціальною диференціацією. Теорія містить основні ідеї, серед яких: 1) інтереси є головною рушійною силою соціальних дій; 2) групи інтересів є реальними акторами політичного процесу; 3) конфліктність соціальних відносин – природна риса колективного життя, яка є потенційним джерелом протиріч та соціально-політичного розвитку.

На формування теорії політичного плюралізму вплинули концептуальні ідеї А. Бентлі, Д. Трумена, Й. Шумпетера. А. Бентлі започаткував дослідження політики як процесу і результату взаємодії різних груп інтересів, використовуючи біхевіористичний метод аналізу («Процес правління. Вивчення суспільних тисків», 1908). У середині ХХ століття погляди А. Бентлі були розвинуті у праці Д. Трумена («Управлінський процес. Політичні інститути й суспільна думка», 1951). Основні принципи концепції Д. Трумена зводяться до наступного: 1) суспільство – це безліч груп, що взаємодіють одна з одною; 2) політичний процес – це «процес групової конкуренції в боротьбі за владу над розподілом ресурсів»; 3) тиск груп інтересів на інститути держави з метою впливу на владний розподіл ресурсів; 4) виокремлення «політичних груп інтересів» як таких, які вступають у відносини з інститутами держави з метою розподілу ресурсів, який є прийнятним для них; 5) взаємодія між групами інтересів має тенденцію до досягнення суспільної рівноваги; 6) одним із

факторів досягнення міжгрупової рівноваги є наявність «потенційних» груп – це «конгломерат індивідів з певними спільними установками, проте не взаємодіючих між собою (не є фактично групами) доти, поки в діях інших груп не буде помічений замах на їх спільний інтерес» [6]. Такий підхід до вивчення проблеми груп інтересів у західній політології був позначений як модель Бентлі-Трумена.

На формування плюралістичної теорії в американській політичній науці вплинула і теорія конкурентної моделі демократії Й. Шумпетера. Плюралісти сприйняли ідею вченого про демократію як систему конкурентної боротьби за позиції влади, про наявність, передусім, формальних процедурних правил гри як основного критерія існування демократичного суспільства.

Етап класичного («організованого») плюралізму пов'язується з розробками, передусім, Р. Даля, Ч. Ліндблома й засновується на ідеях контролю, впливу влади, поняттях «лідер» і «не лідер». Провідним поняттям плюралістичної концепції демократії є поліархія. У праці «Політика, економіка й добробут» (1953), обґрунтовуючи необхідність суспільних реформ для західних суспільств, Р. Даль і Ч. Ліндблом розглядають «поліархію» (поряд з «ієрархією» та «політичними торгами») як один з «центральної соціополітичних процесів», зумовлених різними видами «контрольних» відносин між лідерами й не лідерами. Якщо ієрархія передбачає контроль керівників над не керівниками (приклад – бюрократія), а політичні торги – взаємний контроль між лідерами (американська система противаг), то поліархія – контроль не керівників над керівниками: «Поліархія (від грецької – «багато» і «правління») – це процес, який іноді називають демократією, при якому не лідери контролюють лідерів» [3, р. 22-23]. Маючи чимало інтерпретацій, представляючи собою і емпіричну, і нормативну модель суспільно-політичного устрою, поліархія виділялася найвищими показниками публічної конкуренції у боротьбі за владу та залученості громадян до політичного процесу. Щодо співвідношення «поліархії» і «демократії», то ці поняття виступають один до одного як засіб і мета (чи як процес і результат).

Пізніше Р. Даль розглядає демократію, використовуючи поняття «плюралістична демократія» (чи «демократичний плюралізм»). Вчений роз'яснює, що термін «демократія» стосується або ідеалу, або певного типу фактично існуючого режиму, а термін «плюралістичний» («плюралізм») – відноситься до автономних (незалежних) організацій (підсистем) в межах домену держави [1, р. 4-5]. У наступних своїх працях Р. Даль визначає «плюралістичну демократію» як поєднання «демократії» (інституцій поліархії) і «суспільного плюралізму» (автономні групи й організації) [2, р. 187-188].

Етап «неоплюралізму». Теорія політичного плюралізму майже одразу зазнала критики з боку представників неомарксистського (Р. Мілібенд, Н. Пулантзас, К. Оффе та ін.) і елітистського (Р. Мілс, У. Доммхофф, Т. Дай та ін.) підходів, аргументи яких можна звести до однієї тези: у реальному житті плюралістичні системи не можуть забезпечити адекватного представництва всіх соціальних інтересів у політичній сфері, що негативно впливає на оптимальність рішень, які прийняті в результаті групової конкуренції, і які не відображають істинного балансу інтересів в суспільстві. Після критичної оцінки серед прихильників теорії політичного плюралізму намітилося дві тенденції – зближення з елітистськими концепціями (С. Ліпсет, С. Хантінгтон) та вироблення оновленої теорії політичного плюралізму – неоплюралізму (Р. Даль).

Неоплюралізм характеризується такими рисами: 1) зосередження на проблемах сучасності; 2) інтерес до діяльності великих корпорацій і сучасної держави з розширеними функціями; 3) чутливість до сучасних соціальних проблем, але реалістичністю щодо обмеженого обсягу для реформ; 4) відкидання, як спрощених і недоречних, засобів традиційного соціалізму, екологічного заперечення сучасності і спроб «нових правих» повернутись до простішого світу підприємницьких фірм і держави як нічного сторожа [4, р. 272]. Якщо плюралісти припускали, що капіталістична економіка відчутно не обмежує демократичну політику, яку вони вважали автономною, то неоплюралісти погодилися з

«новими правими» щодо загрози встановлення авторитарної системи урядування внаслідок відмови від капіталістичної економіки, а також – з критиками «зліва» щодо загрози для демократії з боку великих корпорацій [4, р. 278].

Якщо порівняти особливості плюралістичного і неоплюралістичного підходів щодо розуміння демократії, то у них можна знайти спільне як у принципах організації суспільного життя (урядування меншин, яке призводить до політичної свободи; протидія занадто сильним групам і не реагуючій державі), так і в ключових рисах (права громадянства, включаючи голосування і свободу вираження; система противаг між гілками влади і бюрократією; змагальний характер виборів). Що стосується відмінностей, то неоплюралісти наголошують на надмірній владі корпорацій, відмові держави від посередницької ролі на користь власним інтересам урядовців, фрагментарній політичній культурі, докорінно нерівних економічних ресурсах, бідній ресурсній базі багатьох груп як перешкод для повної політичної участі, що сприяють обмеженому політичному вибору, нерівномірному залученню громадян до політики в умовах недостатньо відкритого урядування та загрозах для міжнародного устрою з боку могутніх мультинаціональних економічних інтересів й панівних держав [5, р. 217-218].

Ми поділяємо думку українського науковця О. Фісуна про те, що неоплюралізм значною мірою еволюціонував в бік партисипаторної моделі демократії (учасницька демократія), в якій акцентується увага на необхідності поєднувати елементи представницької демократії на національному рівні з прямою участю громадян у політичному процесі на рівні міста і громади, забезпеченні більшої рівності політичного впливу, поверненні до розуміння демократії як мети суспільного устрою, а не лише формальної процедури чи методу. Таке наближення надає теорії політичного плюралізму можливість послабити одне з її протиріч – розрив між політичною елітою та демосом [11, с. 65-66].

Е. Гутман, описуючи риси учасницької демократії, вказує на недооцінку сучасними громадянами участі у політичному житті. Прихильники учасницької демократії вважають, що безпосередня участь громадян у процесі прийняття рішень посилить їх інтерес до політичного життя та вплине на усвідомлення їх політичного вибору [8].

Етап «постнеоплюралізму». Якщо теорія організованого плюралізму наголошувала на тому, що основним актором політичного життя є групи (асоціації), неоплюралістична на тому, що політичний порядок зміщується у бік розширення різних форм кваліфікованої участі широких мас населення, то постнеплюралістичний підхід намагається поєднати індивідуальну свободу і груповий інтерес у політичному житті.

Однією з версій постнеоплюралізму, на наш погляд, є дорадча демократія, яка використовує народовладдя для вияву та підтримки автономії індивідів: «Супроводом до ідеалу автономних індивідів є ідеал політики, коли люди пов'язані між собою не просто тим, що утверджують свою волю або борються за свої наперед визначені інтереси, а взаємовплив у процесі ... суперечок, доведень, оцінювань і переконань, коли кожна тезу підтримують обґрунтовані аргументи. За дорадчої демократії люди колективно формуватимуть свою власну політику, вдаючись до переконливої аргументації» [8, с. 151].

За сучасних умов основою цієї версії демократії повинні стати принципово нові можливості інформаційно-комп'ютерних технологій, які дозволяють кожному громадянину отримати необхідну інформацію про суспільні справи, брати безпосередню участь в обговоренні всіх значимих питань. У цей контекст вписується модель політико-управлінських мереж (policy networks), а підхід, який її описує – мережевий (network approach). М. Кастельс, обґрунтовуючи мережеву форму організації як домінуючу в умовах інформаційного суспільства і новітніх комунікативних технологій, висунув ідею про формування нового типу суспільства – суспільства мережевих структур (network society) [9, с. 494].

Розвиток системи інформаційних технологій, посилення вимогливості громадськості до діяльності урядових структур інтенсифікують частоту контактів між ними. Відповідно до

цього, сучасні мережеві структури створюють нову комбінацію формальних і неформальних агентів влади, яка забезпечує управління і маніпулювання людьми, формуючи нову конфігурацію політичних комунікацій. До таких агентів влади Р. Даль відносить віртуальні деліберативні спільноти («мініпопулюси») – неформальні громадянські асамблеї випадково обраних громадян, що займаються оцінкою подій та виробленням рекомендацій на основі обробки думок експертів. Такі «мініпопулюси», за Р. Далем, не замінюючи вже існуючі законодавчі органи та механізми, могли б стати ще одним центром (точніше, децентрованим простором-різоною) прийняття суспільних рішень [10, с. 91].

Постнеоплюралізм наближається до концепції деліберативної демократії Ю. Габермаса. Вчений виділяє три основних джерела соціальної інтеграції: адміністративна влада, особисті інтереси і солідарність та орієнтація на спільне добро. Акцент цієї концепції на комунікативному дискурсі: «дискурс, спрямований на досягнення саморозуміння, дискурс, у якому учасники хочуть ясно зрозуміти себе як представників конкретної нації, як членів певної громади чи громадян певної держави, як жителів певного регіону й т. ін.; дискурс, у якому вони хочуть визначити, яких традицій слід дотримуватись і далі, й намагаються визначити, як добре вони ставляться один до одного і як вони трактуватимуть меншини і маргінальні групи; словом, дискурс, у якому вони прагнуть з'ясувати, в суспільстві якого типу вони хочуть жити...» [7, с. 367]. Демократична самоорганізація суспільства згідно цієї концепції – це процедура дискурсивного формування поглядів і волі народу, у якій беруть участь найбільша кількість громадян, де необхідний баланс конкурентних інтересів є результатом компромісу між сторонами. У врівноваженні політичних інтересів та цінностей важливу роль відіграє моральний дискурс.

Процеси модернізації наприкінці ХХ - початку ХХІ століття мають неоднозначні наслідки. З одного боку відбувається перехід до більш гуманного суспільства, яке сприяє самостійності, різноманіттю інтересів, самовираженню особистості. З іншого – активізуються асоціальні форми поведінки – насильство, тероризм, етнічні конфлікти тощо, що загрожує стабільності суспільства. Наприкінці ХХ століття сформувалася теорія комунітаризму (А. Етціоні) як певна відповідь на потребу у новій соціальності, яка не обмежуючи особистісну та групову автономію, поєднала би її з соціальним обов'язком і поняттям соціального блага, збалансувала цінності індивідуалізму та колективізму. Провідна ідея комунітаризму – цінність спільноти, необхідність піклування про спільноту поруч зі свободою та рівністю. Комунітаризм відрізняється від інших теорій центристською позицією, ідеологічною нейтральністю, несприйняттям будь-якого екстремізму. Комунітарна парадигма стабільного суспільства зводиться до «процвітання» суспільних благ та прав особистості, ретельної підтримки рівноваги між порядком і індивідуальною автономією, а не виділенням однієї з них.

Гуманізація суспільного життя посилює ідею про те, що ціннісна орієнтація суспільства відіграє ключову роль у виникненні та розвитку демократичних інститутів. У постіндустріальному суспільстві цінності виживання витісняються цінностями самовираження, що підвищує ступінь індивідуальної свободи та розширює спектр вибору людиною. Ця тенденція відображена в «емансипаційній теорії демократії» Р. Інглхарта та К. Вельцеля. Провідне положення цієї теорії – зміцнення і збереження демократії пов'язано не просто з вмінням правильно скласти конституцію чи з наявністю еліт, які дотримуються демократичних норм. Цей процес відображає посилення акценту на особистій незалежності людини в суспільстві [12].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки.

Умовно можна виділити такі етапи розвитку теорії політичного плюралізму: 1950-1970-ті роки – формування теорії класичного («організованого») плюралізму; 1980-1990 роки – формування теорії «неоплюралізму»; 1990-ті роки і донині – формування «постнеоплюралістичної» теорії. Окреслення цих етапів пов'язано з визначенням ролі групи і індивіда як суб'єктів політичного життя, співвідношенням політичної свободи особистості

та суспільного блага. Якщо теорія «організованого» плюралізму акцентувала увагу на участі і конкуренції груп (асоціацій), неоплюралістична – на тому, що політичний порядок зміщується у бік розширення різних форм кваліфікованої участі широких мас населення, то постнеплюралістичний підхід намагається поєднати індивідуальну свободу (індивіда) і груповий інтерес (група) у політичному житті.

Пройшовши певну еволюцію від класичного («організованого») до сучасного («постнеоплюралізму»), теорія політичного плюралізму потребує не радикального перегляду (на чому наголошує значна частина дослідників), а більшим ступенем планомірного концептуального вдосконалення. Теорія політичного плюралізму має об'єктивні недоліки, проте розглянуті у статті концепції демократії також не можна визнати такими, які ефективно вирішують проблеми рівноваги політичного впливу і балансе індивідуальних і соціальних інтересів в політичних рішеннях. Варто, на наш погляд, віднайти «золоту середину» між положеннями теорії політичного плюралізму та сучасними концепціями у питаннях інституційного обмеження плюралістичних систем, чіткого визначення кола політичних питань із затвердженням справедливих, які підтримують рівну, відкриту і чесну конкуренцію, правил групового суперництва у процесі їх вирішення. Такі кроки повинні створити найбільш ефективну систему реалізації політичного плюралізму, соціально-політичної взаємодії між державою, громадянським суспільством і особистістю.

Література:

1. Dahl R. A. Dilemmas of Pluralist Democracy : Autonomy versus Control. — New Haven, Conn. : Yale University Press, 1982. — 229 p.
2. Dahl R. A. Rethinking Who Governs ? : New Haven, Revisited // Community power : directions for future research / Ed. by R. J.Waste. — Beverly Hills, Calif. : Sage Publications, 1986. — P. 187-188.
3. Dahl R. A., Lindblom Ch. E. Politics, Economics, and Welfare : Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes. — New York etc. : Harper and Row Publishers, 1953. — P. 22-23.
4. Dunleavy P., O'Leary B. Theories of the State : the Politics of Liberal Democracy. — Houndmills : Macmillan Education Ltd., 1987. — xiii, P. 272.
5. Held D. Models of Democracy. - 2nd ed. — Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1996. — xiv, P. 217-218.
6. Truman D. The Governmental Process : Political Interests and Public Opinion. — New York, 1951. — P. 14 - 20.
7. Габермас Ю. Три нормативні моделі демократії / Ю. Габермас // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. — С. 364 — 373.
8. Гутман Е. Типи і парадокси демократії / Е. Гутман // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 143 – 155.
9. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая индустриальная волна на Западе : Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 494 - 505.
10. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку [монографія] / Т. В. Панченко. — Х. : Майдан, 2011. — 368 с.
11. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации [монографія] / А. А. Фисун. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.
12. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия : Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. — М. : Новое издательство, 2011. — 464 с.

Остапенко М. А. Теория политического плюрализма: от Р. Даля до сегодняшнего дня

В статье реализуется попытка определить основные этапы развития теории политического плюрализма, охарактеризовать основные направления её эволюции в контексте поиска соотношения политической свободы личности и общественного блага.

Ключевые слова: *политический плюрализм, теория плюралистической демократии, партисипаторная теория демократии, совещательная демократия, концепция сетей, делиберативная демократия, коммунитаризм, эмансипационная теория демократии.*

Ostapenko M. Theory of political pluralism: from R. Dal's to today

An attempt to define the basic stages of development of theory of political pluralism will be realized in the article, okharakterizirovat' basic directions its evolution in the context of search of correlation of political individual and public benefit freedom.

Keywords: *political pluralism, theory of pluralism democracy, partisipation theory of democracy, deliberation democracy, conception of networks, deliberativion democracy, kommunitarizm, emancipation theory of democracy.*

УДК 303.446.4:32

Тіماشова Вікторія Михайлівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри тактико-спеціальної підготовки
Національної академії внутрішніх справ

ПОЛІТИКА ЯК ПОТРІЙНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ІСТОРІОЛОГІЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

На підставах історіологічного методу політика розглядається як потрійне соціальне явище – вид регуляції людських відносин, рід діяльності людей і як суспільна сфера. Побіжно торкаючись здобутку вчених минулих часів, автор концентрується на сферно-діяльнісному концепті питання в сучасних вимірах.

Ключові слова: *історіологічний метод, політика, соціальне явище, політична сфера, суспільний розвиток, політичний інтерес, людська життєдіяльність, сферний плюралізм.*

Історія політичної думки беззаперечно свідчить про те, що питання про сутність політики як складного та багатовимірного явища завжди перебували в центрі уваги мислителів минулого. Від них ми маємо у спадок велику кількість тлумачень сутності політики та її визначень. Пошуки відповіді так само, як і визначення місця і ролі політики в житті суспільства тривають і досі.

Якщо ми зазирнемо у прадавнину, то побачимо, що в різні часи під політикою розуміли різні сутнісні матерії. Наприклад, стародавні китайці –всезагальне керівниче волевиявлення, спонукання до управлінської дії (подібну думку мали стародавні індійці, що зафіксовано в деяких ведах та упанішадах) [1, с. 256]. Стародавні елліни під політикою вже розуміли три речі – керівні управлінські волевиявлення державців на адресу «простих полісних людей», мистецтво державного керівництва справами суспільства і науку про громадське активне життя «хомо політікуса». Стародавні римляни під політикою розуміли будь-яку керівну й управлінську діяльність, забезпечувану правом і зафіксовану в законах [2, с. 29]. Політичні мислителі епох Ренесансу і Просвітництва додали до стародавніх еллінів акцент на тактико-стратегічну лінію поведінки політичних суб'єктів у політичному житті [3, с. 16].

Соціальна диференціація за законами діалектики є неодмінним наслідком розвитку суспільства, що призводить до розшарування первісної єдності й цілісності. На фоні такого ускладнення суспільного життя стає очевидним, що природних, колишніх регуляторів